ВИЯВИ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ У СИСТЕМІ ЧИСЛІВНИКОВИХ ФОРМ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УЧИТЕЛЬНИХ ЄВАНГЕЛІЙ XVI–XVII СТ.)

Х.Я. Макович

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

УЄ – збірники проповідей на неділі і свята, що в XVI–XVII ст. набули значного поширення в Україні, особливо на її південно-західних землях. Ці пам'ятки є особливо цінними з погляду історичної діалектології, адже вони написані близькою до народної мовою і містять риси, які відбивають територіальні особливості мови їхніх авторів. Дані УЄ здатні значно збагатити наявну на сьогодні інформацію про минуле українських південно-західних говорів української мови, адже ці тексти репрезентують мовлення мешканців вказаного регіону на зрізі XVI–XVII ст.

Практично всі дослідники мови УЄ (І. Панькевич, І. Керницький, Д. Гринчишин, О. Горбач, В. Німчук, У. Добосевич, Г. Чуба та ін.) вказували на помітну реперезентацію діалектних особливостей у цих текстах. Однак мова більшості списків УЄ на сьогодні залишається невивченою.

Дослідження здійснено на матеріалі двадцяти УЄ XVI–XVII ст. з Відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника, наведено покликання на найбільш репрезентативні з погляду вияву діалектних ознак списки: I – УЄ 1558 р. (ф. 2, №379); II – УЄ кін. XVI – поч. XVII (ф. 77, №31); III – УЄ кін. XVI – поч. XVII ст. (ф. 1, №91); IV – УЄ прибл. 1640 р. (ф. 1, №236); V – УЄ 1641 р. (ф. 77, №32); VI – УЄ II чв. XVII ст. (ф. 1, №397); VII – УЄ 1668 р. (ф. 1, №234).

Викладемо загальні спостереження над деякими характерними числівниковими формами, які можуть виявляти регіональні особливості мови переписувачів УЄ. Про належність тих чи тих елементів у мові УЄ до діалектизмів дозволяє стверджувати передусім існування відповідних рис у сучасних говірках.

• У формі Н. в. числівника *один* в основі кілька разів засвідчено голосний [е]: *пастырє рєкли* ***єдє***^{н} *до другого* (VI, 350а); *на* ***одє***^{н} *ча*^{с} *мр҃твь бы*^{л} (II, 47б). В інших УЄ вживається винятково *один* (*єдин*): *оучувъ тото* ***ѡди***^{н} *молодєць* (VII, 154б). Саме форма з [е] є панівною в зоні поширення південно-західних говірок, зокрема карпатських; форми з [и] трапляються подекуди на Бойківщині [1, № 225]. Очевидно, над переписувачами УЄ тяжів традиційний правопис, однак не можемо виключати, що форма з [е] в південно-західних говірках набула поширення пізніше (XVII ст. і далі). Хоч існує припущення, що *оден* закономірно утворилося з праслов'янського **jedьnъ* [5, с. 184].

• *Два* (*двѣ*) (у Н. та З. в.) часто поєднуються з іменниками у формі двоїни: ***двѣ шкодѣ*** (I, 355б); *пѧ*^{т} *хлѣбо*^{в} *и* ***двѣ рыбѣ*** (III, 75а); *да*^{л} *єму…****двѣ шатѣ*** (IV, 116б). У говірках заходу України іменники у формі двоїни вживаються переважно поряд із числівниками *два* (*дві*), *три, чотири* [2, с. 61].

• З іменниками с. р. завжди вжито форму *двѣ*: ***двѣ въскр҃снїѧ*** (VII, 94а,б); ***двѣ*** *лѣта* (III, 172б) тощо. Ця особливість вживання числівника *двѣ* збереглася в архаїчних карпатських говірках [7, I, с. 205; 4, с. 11].

• Діалектний характер має форма *двае:* ***двае*** *свѣ*^{д}*ковє* (III, 189а). *Двае* досі вживається з іменниками ч. р.-назвами осіб у говірках Карпат [3, с. 74; 6, с. 139; 7, I, с. 205]. Й. Дзендзелівський припускав, що ця форма – пізніший новотвір під впливом *триє, чотире* та словацької мови (*dvaja*) [4, с. 13–14].

• У деяких УЄ засвідчено давню форму *трїє* (*трии*): ***трїє*** *мудрцѣ цр҃євє* (VII, 177а). Числівник *трїє* (як і *двае*) при іменниках-назвах осіб ч. р. відомий у карпатських говірках [6, с. 139; 3, с. 74], отож, його вживання в УЄ могло бути викликане діалектним мовленням, хоч цю форму підтримувала й традиція.

• У кількох списках засвідчена ділектна форма *дванайцять*: *с ѫдити* ***дванаицѧ***^{т} *колѣ*^{н} *і҃илвы*^{х} (I, 96а), а також неозначений числівник *ѡ*^{т} ***колконайцѧть*** *лѣтъ* (III, 17а). Таке фонетичне оформлення числівників властиве для південно-західного діалектного масиву, за винятком більшості карпатських говірок [1, № 229].

• У складених числівниках назви одиниць і десятків поєднує сполучник *и*: ***осмьдєсѧ***^{т} ***и чєтыри*** *лѣта* (II, 203а); *лєжа*^{л} ***тридєсѧ***^{т} ***и ѡсмь*** *лѣтъ* (IV, 23а). Такі форми складених числівників функціонують у деяких говірках Карпат – бойківських [2, с. 64–65], закарпатських [4, с. 22].

• З-поміж збірних числівників відзначимо *обѣ, оба, обадва, обанадесѧт*: ***обѣ*** *стѣнѣ дръжи*^{т} (V, 125б); *абы сѧ* ***оба***^{д}***ва*** *вєсєлили* (II, 55б); *поѧль і҃в* ***ѡбанадєсѧ***^{т} *оу҃чнки своѧ* (IV, 7а). З цими числівниками в УЄ іменники часто стоять у формі двоїни: *мєчь…на* ***обѣ сторонѣ*** *ѡстры*^{і} *Є*^{ст} (I, 128б). Числівники *оба, обі, обадва, обідві* загалом характерні для говірок південно-західного наріччя [4, с. 28–29].

• Дробові числівники утворені з *полъ*: ***полъ чєтвє***^{р}***та*** *лѣта* (III, 177а); *ѡ*^{т} *къторого мѣсцѧ было* ***повтритѧ*** *милѣ* (V, 26б). Такий спосіб творення дробових числівників найпродуктивніший у південно-західному наріччі, він домінує і в карпатських діалектах [2, с. 65; 4, с. 39–41; 1, № 228].

• У більшості УЄ зафіксовано неозначено-кількісний числівник *много* (*вєдєшъ из собою* ***много*** *вѧзню*^{в} (VII, 14а)), що є дуже характерним для говірок Карпатського регіону [4, с. 38; 7, I, с. 447].

На підставі виявлених мовних рис можна стверджувати, що на зламі XVI–XVII ст. у мовленні заходу України функціонувала значна кількість давніх числівникових форм, що донині збережені в говірках. З урахуванням того, що загалом мова УЄ близька до народної, а церковнослов'янські вкраплення у ній здебільшого є стилеутворювальними елементами, вважаємо, що архаїчні числівникові форми зумовлені саме впливом південно-західної мовної стихії, зокрема карпатських діалектів, відомих своєю старожитністю. Говіркові риси у системі числівників підтверджують, що більшість списків УЄ походить з Карпатського регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : У 3 т. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.

2. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
3. Верхратський І. Знадоби до пізнання угорско-руских говорів. Ч. І. Говори з наголосом движимим / Іван Верхратский. – Львів, 1899. – 276 с.
4. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Наук. записки Ужгород. держ. ун-ту. – 1955. – Т. XIV : Діалектологічний збірник. – С. 7–68.
5. Жовтобрюх М. А. Історична граматика української мови : Підручник / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. – К., 1980. – 320 с.
6. Зілинський І. Лемківська говірка села Явірок / Іван Зілинський // Lud słowiański. – Kraków, 1934. – T. III, Z. 2. – S. 18–43.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с. ; Ч. 2. – 410 с.